

Armin Mikos von Rohrscheidt

Wykorzystanie średniowiecznych obiektów obronnych w Polsce w ramach różnych form turystyki kulturowej

Turystyka Kulturowa nr 6, 4-25

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Artykuły

Armin Mikos v. Rohrscheidt, Kultour.pl, Poznań

Wykorzystanie średniowiecznych obiektów obronnych w Polsce w ramach różnych form turystyki kulturowej

Słowa kluczowe: historyczne zamki, turystyka kulturowa, turystyka tematyczna, turystyka żywej historii

Streszczenie:

Opracowanie koncentruje się na zachowanym dziedzictwie średniowiecznych obiektów obronnych w Polsce oraz jego wykorzystaniu do celów turystycznych. Po przedstawieniu powodów zajęcia się problematyką oraz zastosowanych metod i narzędzi analitycznych ukazany został krótki zarys dziejów tej grupy obiektów na ziemiach polskich oraz zestawienie różnych typów historycznych zamków. Następnie autor analizuje ich potencjał turystyczny oraz różnorodne formy turystyki kulturowej, w ramach których te obiekty stanowią cele wypraw lub krótkiego pobytu turystów. Przeprowadzona w ostatniej części analiza oferty wybranych polskich zamków dokumentuje dokonującą się specjalizację na określone typy wypraw i profile turystów.

Wstęp

We współczesnej literaturze przewodnikowej, a także w ofertach wycieczek, zamieszczanych w katalogach polskich touroperatorów i na ich internetowych portalach pojawiają się w ostatnich latach coraz liczniej propozycje zwiedzania „polskich zamków” lub nawet spędzania w tych obiektach bardziej lub mniej atrakcyjnie zorganizowanego wolnego czasu. Zarówno w samej nomenklaturze stosowanej w bezpośrednich ofertach turystycznych, jak i w publikowanych w prasie i w literaturze przewodnikowej opisie samych zamków stanowiących potencjalne cele takich wypraw panuje przy tym spore zamieszanie terminologiczne. Bliższa analiza zarówno oferty turystycznej średniowiecznych polskich obiektów obronnych, jak i programów wycieczek, uwzględniających takie cele przekonuje także, że nie są w nich wykorzystane sprawdzone w innych krajach wzorce programów, moduły produktowe i atrakcyjne elementy zwiedzania czy pobytu.

Niniejsze opracowanie stanowi próbę zebrania w jednym miejscu najistotniejszych elementów systematycznej wiedzy o średniowiecznych obiektach obronnych w Polsce, następnie dokładniejszej analizy tych form turystyki kulturowej, w ramach których obecne są propozycje turystycznej eksploatacji tych obiektów, wreszcie klasyfikacji poszczególnych rodzajów bardziej wyspecjalizowanych ofert dla turystów, tworzonych przez zarządców historycznych zamków. W ramach analizy tak zarysowanego problemu badawczego podjęta zostanie także próba wskazania obiektów lub systemów (szlaków), stanowiących samodzielne destynacje tematycznych wypraw turystycznych i wyróżnienia ich na tle pozostałych, będących jedynie elementami składowymi innych form lub produktów turystyki kulturowej.

Kolejno zastosowanymi metodami badawczymi były: analiza dostępnej literatury fachowej dotyczącej średniowiecznych obiektów obronnych na ziemiach polskich, analiza aktualnie istniejących ofert turystycznych (tak obiektowych jak i publikowanych przez organizatorów turystyki), przegląd i analiza opublikowanej oferty turystycznej wybranych obiektów w Polsce i w europejskiej zagranicy oraz wizja lokalna na polskich szlakach tematycznych i w szeregu obiektów, reprezentujących badaną grupę. Zostały także

przeprowadzone konsultacje z zarządcami wybranych polskich obiektów, które na kolejnych etapach przybierały formy: kontaktu telefonicznego, korespondencji z użyciem poczty elektronicznej, w końcu zaś wypełnienia przez nich opracowanego kwestionariusza oferty. Na podstawie zebranego materiału opracowano następnie (zgodnie z procedurą opisaną bliżej w rozdziale 3) studium przypadku dla czterech obiektów, stanowiących typowe atrakcje różnych form turystyki i zestawiono wyniki tych analiz, by pokazać kształtujące się poszczególne profile oferty obiektowej. Dla skorygowania i uzupełnienia wyników analizy odbyto dodatkowo konsultacje z p. Iwoną Pakułą-Błoch z zespołu w Ogrodzieńcu, p. Henrykiem Szkopem z zespołu we Fromborku, oraz p. Wiesławą Bujwid z zespołu Zamku-Hotelu w Rynie.

1. Średniowieczne zamki i dzieła obronne w Polsce

1.1. Okres powstania i dzieje polskich zamków

Zakres polskiego terminu „zamek” (pochodzący zapewne od czasownika „zamykać”, w jego znaczeniu ryglowania, blokowania) odpowiada mniej więcej zakresowi łacińskiego pojęcia „*castrum*” i oznacza połączenie zespołu elementów obronnych z obiektem lub obiektami mieszkalnymi, w formie obwodu warownego, typowego dla ustroju feudalnego [Guerquin, 1984, s.7]. W sensie ścisłym pojęcie zamku powinno być stosowane wyłącznie do określania budowli tego rodzaju powstałych w okresie Średniowiecza [Bogdanowski 1996, s. 563]. Na terytorium Polski, począwszy od przełomu wieków XII i XIII (Wrocław, Legnica, Wleń, Kraków) stopniowo zastąpiły one wcześniejsze zespoły warowne (grody). Największa ich ilość powstawała jednak w wiekach XIV i XV z inicjatywy książąt i królów Polski lub władców poszczególnych księstw (jak na Śląsku) oraz zakonów rycerskich (głównie Krzyżaków, ale także Joannitów i Templariuszy), z czasem także osób lub zespołów duchownych (biskupów, kapituł i klasztorów), wreszcie znaczniejszych feudałów świeckich i (w niewielkiej liczbie) rycerzy. Powstawaniu zamków jako samodzielnych kompleksów obronno-rezydencjonalnych towarzyszyły w tym okresie także wielkie przedsięwzięcia fortyfikacyjne polskich, śląskich i krzyżackich miast, w ramy których integrowane były także już istniejące albo nowo wznoszone zamki (jak np. w Toruniu, Gdańsku, Legnicy, Poznaniu, Krakowie) oraz liczne samodzielne dzieła obronne o charakterze podobnym do struktury zamku (np. barbakany w Gdańsku i Krakowie). Nadal także – jak we wcześniejszym okresie dziejów - wznoszono liczne warowne świątynie. W wieku XVI, z uwagi na znaczne ograniczenie niebezpieczeństw konfliktów zbrojnych, ale także na rozwój technik oblężniczych zamki – jako rzadko potrzebne i przestarzałe – rzadko już tylko były wznoszone na dzisiejszym terytorium Polski, z kolei w wieku XVII ustąpiły one miejsca nowożytnym systemom bastionowym i twierdzom pierścieniowym. Głównym okresem powstawania zamków w Polsce był zatem czas rozwoju architektury gotyckiej, znakomita większość tych budowli na naszych ziemiach powstała pierwotnie w tym właśnie stylu.

Znaczna większość średniowiecznych budowli obronnych nie zachowała się do naszych czasów w ogóle lub została przebudowana tak dalece, że nie może być dziś określona nazwą zamku i – w konsekwencji – zwiedzana jako obiekt tego typu. Przyczyniły się do tego w pierwszym rzędzie konflikty wojenne: w szczególności okres tzw. potopu szwedzkiego w latach 1655-56, kiedy to większość zamków została zajęta lub zdobyta, a potem splądrowana i spalona, w mniejszym stopniu III Wojna Północna (1700-1721) następnie toczące się na naszym terytorium walki I i II Wojny Światowej. Potrzeby właścicieli, chcących zamieszkiwać w nowoczesnych obiektach były przyczyną przebudowania w ciągu wieków znacznej większości ocalałych prywatnych zamków. Z kolei niemożność utrzymania tak wielkich obiektów spowodowała, że w licznych miastach rozebrano zamki wraz z murami, zaś część nabywców osobno stojących zamków traktowała je jako składy darmowego materiału budowlanego i rozbierała lub pozwałała rozbierać za opłatą. Wreszcie okres PRL

(1944-89), w którym dawne siedziby ziemian wywłaszczono i przekazano na „cele społeczne” [Stępińska 1977, s. 8], zaś faktycznie pozbawione samodzielności inwestycyjnej i finansowej miasta i gminy nie miały ani funduszy, ani kompetencji, ani motywacji do pielęgnowania zabytków na swoim terenie, przyczynił się walcie do zupełnej dewastacji wielu z tych obiektów, które przetrwały wojny, przebudowy i epokę bezmyślnych rozbiórek. Dlatego oryginalne polskie zamki istniejące w formie pełnej budowli lub choćby w znaczniejszych fragmentach zachowanych ruin należy uznać za skromną jedynie reprezentację nieporównanie liczniejszego zbioru budowli obronnych, wzniesionych niegdyś na naszym dzisiejszym terytorium.

1.2. Zachowane dziedzictwo średniowiecznych budowli obronnych

Na dzień dzisiejszy faktycznie trudna do ustalenia jest liczba ocalałych w całości lub w znacznej części oryginalnych obiektów zamkowych w naszym kraju. Według największego europejskiego spisu ma ona wynosić około 130, dodatkowo trwale zabezpieczonych i udostępnionych ruin zamkowych jest około 90, średniowiecznych kościołów warownych 17, ponadto zachowało się w znaczniejszych fragmentach około 100 systemów średniowiecznych fortyfikacji miejskich z murami, wieżami i bramami [Burgendaten 2009]. Z kolei fachowo przygotowana i zapatrzona w detaliczny opis obiektów mapa zamków w Polsce lokalizuje 472 obiekty tego typu [Matusik, Mieszalski, 1998]. Natomiast Steinecke [2007, s.70] zestawiając liczbę zamków, pałaców i innych historycznych rezydencji w wybranych krajach Europy podaje dla Polski zbiorczą liczbę 944. Te bardzo znaczne różnice biorą się najpierw z często przyjmowanej umownej cezurę czasowej, w ramach której można dla obiektów warownych używać pojęcia „zamek” - jej data zamykająca sięga od końca Średniowiecza [Bogdanowski 1996, s. 563] aż po czasy Powstania Listopadowego [Komorowski, Kurkowski, 2008, s.9], dalej z uznawania względnie nieuznawania zachowanych jedynie w niewielkich fragmentach ruin zamkowych, następnie zaś zaliczania bądź nie zaliczania do tej grupy obiektów przebudowanych w okresach późniejszych na pałace lub dwory, albo zrekonstruowanych od podstaw. Liczbę potencjalnych atrakcji tego rodzaju rozszerzają ponadto coraz liczniejsze całościowe lub fragmentaryczne (w ramach kompleksów pochodzących z kilku epok) rekonstrukcje średniowiecznych budowli. Najbardziej bodaj znaną z nich jest zupełnie zniszczony podczas ostatniej wojny i odbudowany w latach 70- i 80-tych ubiegłego wieku Zamek Królewski w Warszawie, którego gotyckie i renesansowe fragmenty stanowią znaczną część ocalałej oryginalnej substancji budowlanej tego obiektu. Zachowane na dzisiejszym terytorium Polski budowle obronne w większości nie są dziełami pionierskimi: przy ich wznoszeniu decydujące były wpływy technik fortyfikacyjnych z Europy Zachodniej (jak np. flankowane półkolistymi basztami bramy (Lidzbark, Frombork) czy warowne przedbramia w postaci prostszej (Szydłów) lub okazałe rozbudowanej, jak krakowski Barbakan [Bogdanowski, 1996, s. 63]. Na tle tego powszechnego naśladownictwa wyróżniają się zamki pokrzyżackie, w których budowie nie tylko stosowano najnowsze znane wzory zachodnie, ale także eksperymentowano z nowymi technikami i zastosowaniami, czego najbardziej pokazowym przykładem jest oczywiście stołeczny dla Zakonu Malbork, ale także zamki w Kwidzynie czy Gniewie. Malbork, jako największa realizacja zamku obronnego w cegle w skali świata, stanowi też bez wątpienia najważniejszą atrakcję turystyczną Polski typu militarnego, powstała w średniowieczu. Natomiast w poszukiwaniu oryginalnego polskiego wkładu w sztukę fortyfikacyjną Średniowiecza warto zwrócić uwagę na niepozorne i często lekceważone przez przewodników i turystów wykusze w murach, stosowane od czasów (i z inicjatywy!) Kazimierza Wielkiego jako tańsza, a równie jak baszty skuteczna forma skrzydłowej obrony murów [Bogdanowski 1996, s. 64]. Najpewniej nie były one w Polsce zaprojektowane, jednak zostały tu zastosowane na niespotykaną wówczas w Europie masową skalę podczas budowy kilkudziesięciu zamków i obwarowywania podobnej ilości miast, stając się tym samym jednym z wyróżników polskiej sztuki fortyfikacyjnej.

W kręgach fachowców przyjmuje się szereg klasyfikacji zamków: według wykorzystanego do ich budowy materiału budowlanego, według rodzajów układów przestrzennych - jak na przykład układy ośrodkowe, układy tarczowe i układy wielowieżowe [Bogdanowski 1996, s.68-72] i wreszcie w zależności od technik budowania czy okresu powstania (romańskie, wczesnogotyckie, późnogotyckie, renesansowe). W naszej analizie oraz będącej jej owocem krótkiej prezentacji polskiego dziedzictwa materialnego w tej dziedzinie dla potrzeb turystyki, przyjęto za podstawowe kryterium selekcji obiektów najpierw zachowanie pierwotnej funkcji obronnej jako dominującej w zamkach właściwych lub też rezygnację z niej na rzecz innej przez dokonanie przebudowy np. na rezydencje typu pałacowego [Mikos v. Rohrscheidt 2006, Smoczyński 2009, s.15]. Zgodnie z przyjętym zakresem opracowania nasze zainteresowanie skupiliśmy na tych pierwszych, wyjątkowo tylko uwzględniając wybitne lub historycznie znaczące obiekty z grupy drugiej. Poniższą prezentację najważniejszych typów polskich obiektów obronnych zestawiono w oparciu o kryterium ich pierwotnych użytkowników, zasadniczo decydujące o celu ich wybudowania [Smoczyński 2009, s. 11-15]. Inny sposób klasyfikacji zamków i ich relikwów został zastosowany w drugim rozdziale niniejszego opracowania.

Zamki prywatne¹. W tej grupie znajdują się zarówno skromne zamki rycerskie, jak i realizowane w znacznie większej skali rezydencje najznacześniejszych polskich feudałów. Spośród lepiej zachowanych i dostępnych do zwiedzania małych i średnich siedzib obronnych na uwagę zasługuje zamek w Oporowie (woj. łódzkie), w Dębnie w pobliżu Brzeska (małopolskie), zamek Podewilsów w Kraju (Zachodniopomorskie) czy zamek w Szamotułach (Wielkopolska). Duże zamki prywatne zachowały się m.in. w Nowym Wiśniczu, w Szydłowcu, w Niedzicy nad Dunajcem i w znacznych fragmentach w Janowcu k. Kazimierza Dolnego. W mniejszych z tej grupy zamków można do dziś zauważyć znaczną przewagę elementów obronnych nad skromnymi zazwyczaj przestrzeniami służącymi rezydencji, natomiast w zamkach dużych, wzniesionych dla zamożnych feudałów, utrzymujących własne dwory, proporcje te są zazwyczaj odwrócone. Do najpóźniej na ziemiach polskich wzniesionych zamków (z przewagą elementów warownych) należą ten w podwrocławskich Wojnowicach oraz obiekt zbudowany przez Leszczyńskich w Baranowie Sandomierskim na przełomie XV i XVI wieku - z zachowanym w znacznej mierze mimo późniejszych przebudów pierwotnym założeniem obronnym. Natomiast bastionowy „zamek” w Rzeszowie (początek XVII wieku) jest już reprezentantem nowej grupy budowli, nie mieszczącej się w ścisłej definicji zamku.

Zamki „publiczne”. W tej grupie znajdują się zamki miejskie oraz administracyjno-obronne siedziby zarządców (jak krzyżackie komturie, komandorie zakonne templariuszy i joannitów, zamki kasztelańskie, starościńskie a nawet żupne (Wieliczka). Należą do niej także zamki stanowiące elementy średniowiecznych „linii” obronnych: polskiej w Jurze Krakowsko-Częstochowskiej, stanowiącej większość obiektów dzisiejszego Szlaku Orlich Gniazd i śląskiej w Sudetach – która stanowi podstawę dla Szlaku Zamków Piastowskich. Przykładami zachowanych w całości lub w znacznej części obiektów tego typu mogą być także zamki pozakonne: Swobnica w woj. zachodniopomorskim i Łągów w lubuskim (Joannici) Świdwin (rodowód brandenbursko-krzyżacki), Świecie, Gniew, Bierzglów, Golub-Dobrzyń, Nidzica i inne krzyżackie komturie. Z grupy znaczących zachowanych polskich zamków administracyjnych warto wspomnieć gotycko-renesansowy zamek starościński w Sandomierzu (na fundamentach siedziby książęcej i królewskiej), gotycki zamek kasztelański w Łęczycy, zachowany tylko w części zamek w Międzyrzeczu (Lubuskie) czy przebudowany

¹ Około 30 obiektów, reprezentujących poszczególne wyróżnione tutaj typy rezydencji (w tym większość zamków wspomnianych w rozdziale 1.2. niniejszego opracowania) zostało szerzej opisanych w publikacji autora jako jedna z typowych dla Polski grup celów turystyki kulturowej [Mikos v. Rohrscheidt, 2006].

w epoce Renesansu zamek w Przemyślu. Z kolei ważniejszymi zachowanymi obiektami powstałymi w ramach linii obronnych są m.in. przebudowany później zamek w Pieskowej Skale i zachowany w pierwotnej formie zamek w Będzinie (element linii polskiej) a także oryginalnie gotycki zamek w Bolkowie i Grodźcu oraz wielokrotnie roz- i przebudowywany, największy na Śląsku zamek w Książu (obronna linia świdnicko-śląska w Sudetach).

Obronne rezydencje monarsze i kościelne. Najwspanialszymi realizacjami w obrębie tego typu są oczywiście Zamek Wielkich Mistrzów w Malborku i przebudowany później w stylu renesansowym królewski Zamek na Wawelu w Krakowie. Inne rezydencje królewskie, najczęściej przebudowane, jak w Lublinie i w Sanoku, we fragmentach także w Piotrkowie, posiadają nadal istotne elementy pierwotnej zabudowy, z kolei najmniej można jej dostrzec w niemal od podstaw przebudowanym zamku w Niepołomicach. W znacznej części zachowały się m.in. zamek książąt śląskich w Legnicy, książąt cieszyńskich w Cieszynie i mazowieckich w Ciechanowie. Liczne elementy pierwotnej budowli zachowały się w przebudowywanym później zamku książąt pomorskich w Darłowie. Prócz rezydencji władców (królów i książąt) do tej grupy należą także rezydencje kościelnych hierarchów, posiadających z reguły tytuł książęcy i zarządzających autonomicznym państwem kościelnym, a więc zamki biskupie (i kapitulne) jak obiekty w Reszlu czy Lidzbarku Warmińskim, w Kwidzynie, Olsztynie, w Uniejowie oraz w Pułtusk.

Kościół warowne. Obok zamków, czyli kompleksów obronno-mieszkalnych zachował się w Polsce szereg budowli pełniących funkcje obronno-sakralne. Są to kościoły warowne, różniące się zarówno stylami architektonicznymi jak i użytym do ich budowy materiale. Świątynie tego rodzaju znajdują się m.in. w Krakowie (Św. Andrzeja), Kętrzynie, Brochowie, a także w Paczkowie, Grodkowie, Stolcu i Głubczycach na Śląsku. Najświetniejszym zachowanym przykładem budowli tego rodzaju jest zespół katedry fromborskiej, wzniesiony jako rozległy zamek wokół kapitulnego kościoła. Niektóre cechy zamku posiada także dawny obronny klasztor cysterski w Sulejowie (Łódzkie).

Zamki-palace. W Polsce znajduje się ponadto znaczna ilość obiektów pierwotnie będących zamkami, jednak później przebudowanych na pałace rezydencjonalne. Często można w nich jeszcze dostrzec pierwotne elementy obronne. Do tej grupy należą m.in. Zamek Książąt Pomorskich w Szczecinie (zachowany w stylu renesansowym), Zamek Leszczyńskich w Rydzynie (obecnie właściwie pałac barokowy), niegdysiejszy prywatny zamek w Krasiczynie, zamek Oppersdorffów w Głogówku, zespół pałacowy w Łańcucie (typowy renesansowo-barokowy *palazzo in fortezza* na fundamentach zamku gotyckiego), zamek Czocha na Dolnym Śląsku, obiekty w Krokowej na Pomorzu, w Kórniku koło Poznania i w Kurozwękach w Świętokrzyskiem (wielostylowe, wielokrotnie przebudowywane i rozbudowywane rezydencje rodowe z najstarszymi elementami obronnego zamku gotyckiego), przebudowane niemal kompletnie w okresie Renesansu zamki książęce w Brzegu, Żaganiu, Głogowie i w Oleśnicy, dawne zamki biskupie w Otmuchowie i w Kielcach, czy pałac w Pszczynie, wzniesiony na fundamentach starszego zamku oraz wiele innych.

Trwale zachowane ruiny zamków różnych typów. Stanowią one w naszym kraju bardzo znaczną grupę obiektów, w części wykorzystywanych w licznych formach turystyki. Spośród najbardziej znanych wymienić należy ruiny zamku w Olsztynie k. Częstochowy, położone także na Szlaku Orlich Gniazd ruiny zamków w Ogrodzieńcu oraz w Rabsztynie, ruiny zamków w Czersku na Mazowszu, w Chęcinach koło Kielc, w Wenecji koło Żnina, w Czorsztynie nad Dunajcem, śląskie ruiny w Bolkowie i Sobieszowie (Chojnik), zamek w

Kazimierzu Dolnym, zamek Drahim w Starym Drawsku czy relikty jednego z najstarszych zamków krzyżackich w Toruniu.

2. Sposoby wykorzystania polskich zamków w ofercie turystyki kulturowej

Odwiedzanie historycznych obiektów obronnych jest bez wątpienia jedną z form turystyki kulturowej, w której „spotkanie uczestników podróży z obiektami, wydarzeniami i innymi walorami kultury wysokiej lub popularnej albo powiększenie ich wiedzy o organizowanym przez człowieka świecie otaczającym jest zasadniczą częścią programu podróży lub stanowi rozstrzygający argument dla indywidualnej decyzji o jej podjęciu lub wzięciu w niej udziału” [Mikos v. Rohrscheidt, 2008 a, s. 31]. W zależności od motywacji turystów lub programu wycieczki taka wyprawa może mieścić się w ramach różnych form tego rodzaju turystyki. I tak jedni podróżujący będą wybierali lub samodzielnie organizowali wyprawy turystyki tematycznej, w których motyw przewodni programu stanowią zamki jako takie lub zastosowane w ich budowie techniki obronne. Inni zwiedzą takie obiekty w ramach turystyki dziedzictwa kulturowego – wówczas ich zainteresowanie będzie koncentrowało się na osiągnięciach kultury materialnej, w tym architektury i sztuki. Jeszcze inni znajdą się w zamkach, podążając śladem rozegranych tam ważnych wydarzeń historycznych (turystyka historyczna) lub niegdyś zamieszkujących je sławnych ludzi (turystyka biograficzna). Kolejną grupę amatorów ściągną wydarzenia kulturalne lub rozrywkowe, organizowane współcześnie w zamkach, ich ruinach albo w ich najbliższym otoczeniu (turystyka eventowa kultury wysokiej lub popularnej). Niektóre z funkcjonujących w większości zachowanych zamków wystaw lub samodzielnych placówek muzealnych posiadają zbiory na tyle cenne lub organizują wystawy o takiej skali oddziaływania, że skłaniają one znaczny krąg ludzi do podejmowania wypraw tylko ze względu na nie lub odwiedzania ich w ramach wycieczki do kilku muzeów danego obszaru – mamy wówczas do czynienia z turystami muzealnymi. Coraz częściej silnym magnesem turystycznym są ściągające setki uczestników i tysiące widzów festyny historyczne i turnieje rycerskie albo inscenizacje i rekonstrukcje oblężeń i bitew [Komorowski, Kurkowski 2008] mieszczące się w ramach coraz popularniejszej formy turystyki kulturowej określanej jako turystyka żywej historii [Mikos v. Rohrscheidt 2008a, s.129-133; Buczkowska 2008, s. 59n]. Jako dominująca lub charakterystyczna atrakcja turystyczna danego obszaru zamek może stać się także jednym z obiektów, odwiedzanych w ramach turystyki regionalnej, studyjnej lub nawet miejskiej (o ile usytuowany jest w mieście). Wreszcie znaczna grupa odwiedzających zamki korzysta podczas swojego pobytu w tych obiektach z różnych wymienionych powyżej atrakcji, uczestnicząc tym samym w swoistej „eklektycznej” turystyce kulturowej. Z punktu widzenia oceny potencjału turystycznego zamków konieczne wydaje się zatem analizowanie omawianych obiektów w ramach podziału ze względu na dominujący sposób ich *współczesnego* wykorzystania. W przypadku każdego z tych obiektów decydująco wpływa on na formy turystyki, jakie mogą być w nim lub wokół niego uprawiane.

W dzisiejszej ofercie szeroko rozumianej turystyki kulturowej funkcjonują różnorodne sposoby wykorzystania polskich zamków, obiektów obronnych oraz innych miejsc związanych z historią militarną pierwszych wieków naszej państwowości. Za podstawowe kryterium podziału tych sposobów (i w konsekwencji także konkretnych form turystyki, włączającej tę część materialnego dziedzictwa w swoje programy wypraw) należałoby uznać rozróżnienie pomiędzy tymi formami aktywności turystycznej, w ramach których omawiane obiekty stanowią samodzielne destynacje turystyki oraz tymi, w których wyprawa podejmowana jest wprawdzie nie ze względu na nie same, ale umieszcza je jako ważne cele swoich wypraw multifinalnych obok obiektów i miejsc innego rodzaju, lub też włącza je do

listy celów z uwagi na pełnione przez nie dodatkowe funkcje (np. jako muzeum, hotel, miejsca eventu i inne).

2.1. Polskie zamki w turystyce tematycznej

Samodzielną destynacją podróży grupowych i indywidualnych są zamki przede wszystkim w ramach **turystyki tematycznej**, przy czym mogą w niej funkcjonować jako zespoły celów wycieczki tematycznej (przede wszystkim w ramach gotowych wyznaczonych i opisanych szlaków tematycznych) lub jako cele najczęściej krótkich jednodniowych lub weekendowych podróży monofinalnych (posiadających jeden określony obiekt docelowy). To ostatnie ma miejsce w przypadku zamków o wielkim znaczeniu historycznym lub miejsc obronnych z wysoko rozwiniętą ofertą turystyczną, stanowiących na tyle silny magnes turystyczny lub oferujących na tyle liczne atrakcje by skłonić turystów do podjęcia podróży i umożliwić zorganizowanie wielogodzinnego lub kilkudniowego atrakcyjnego programu zwiedzania i pobytu.

2.1.1. Zamki jako monotematyczne zespoły celów w Polsce (szlaki tematyczne)

W Polsce funkcjonuje szereg regionalnych lub ponadregionalnych szlaków turystyczno-kulturowych, których zespół celów stanowią - i tym samym tematykę proponowanej podróży wyznaczają - zamki obronne. Są to: Szlak Zamków Krzyżackich, Szlak Zamków Gotyckich, szlak Orlich Gniazd oraz Szlak Zamków Piastowskich².

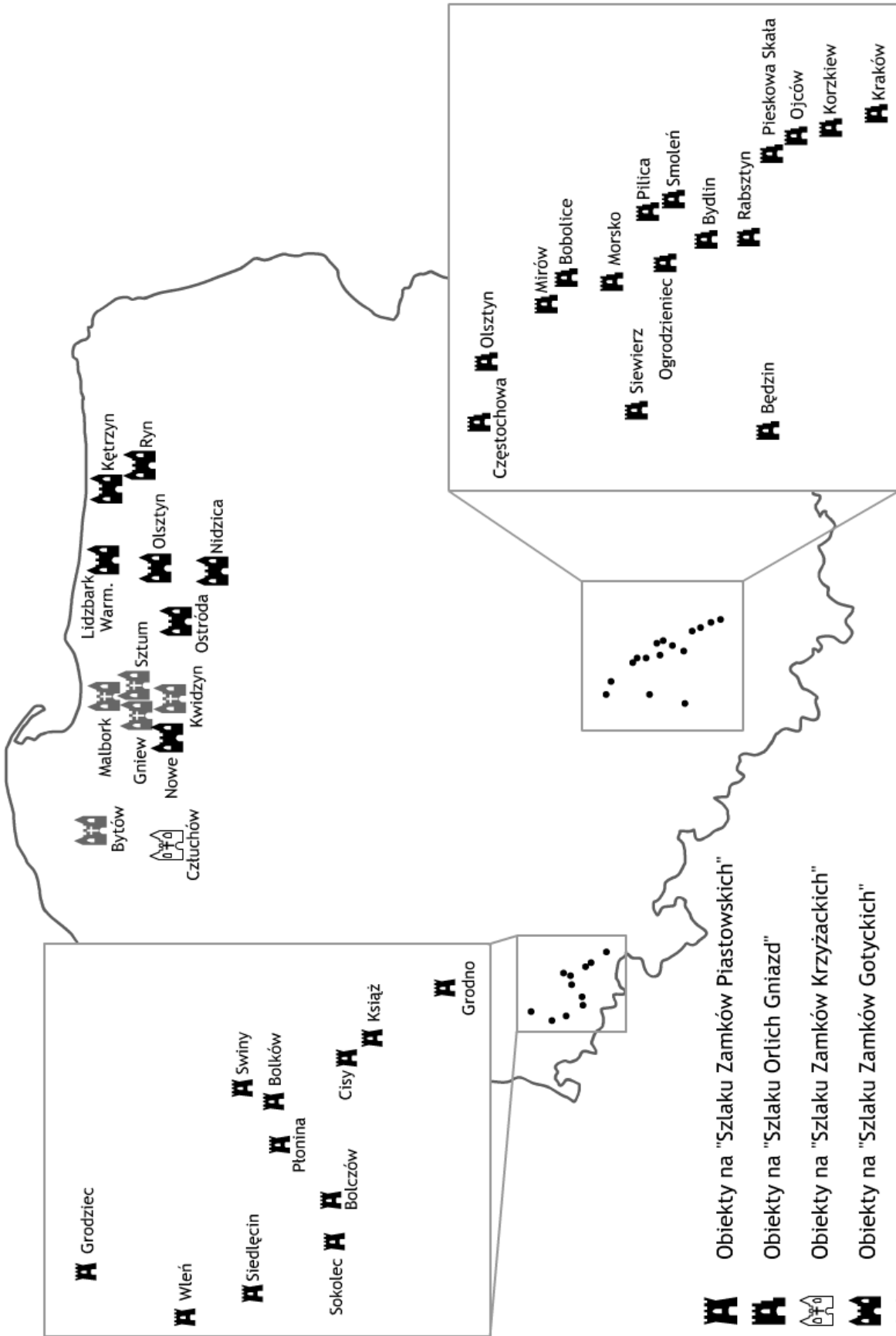
Szlak Orlich Gniazd, łączący Kraków z Częstochową obejmuje historyczne warownie, wzniesione w większości w XIV wieku w celu obrony dawnej południowo-zachodniej granicy Królestwa Polskiego. Prócz rozpoczynającego go Zamku Wawelskiego i kończącego częstochowskiego klasztoru na Jasnej Górze tworzą go m.in. zamki (jak w Pieskowej Skale, w Będzinie, w Pilicy) oraz malownicze ruiny zamkowe w różnym stopniu zachowania (jak w Ojcowie, Rabsztynie, Bydlinie, Smoleniu, Ogrodzieńcu, Morsku, Bobolicach, Mirowie, Olsztynie k. Częstochowy), szlak obejmuje także szereg innych historycznych obiektów jak np. kościół w Grodzisku czy grotty ojcowskie.

Szlak Zamków Gotyckich przebiega przez północne województwa Polski i obejmuje średniowieczne warownie i rezydencje obronne położone na Kaszubach, Powiślu, Warmii i Mazurach. Trasę szlaku tworzą zamki w Człuchowie, Dzierzgoniu, Malborku, Sztumie, Kwidzynie, Olsztynie, Nidzicy, Ostródzie, Lidzbarku Warmińskim, Kętrzynie, Rynie i Gniewie, Ostródzie, Skarszewie, wzniesione w XIII i XIV wieku przez Zakon Krzyżacki, inne zakony (np. Joannitów) albo feudałów duchownych z terenu państwa zakonnego.

Szlak Zamków Krzyżackich z kolei w znacznej części pokrywa się z poprzednim, jednak obejmuje tylko te z jego obiektów, które zostały wybudowane przez Krzyżaków i służyły bezpośrednio Zakonowi. Należą do niego zamki w: Słupsku (ten akurat bezpodstawnie, jako że wzniesiony został przez książąt pomorskich), Bytowie, Malborku, Sztumie, Kwidzynie, Gniewie, Nowem i zespół pocysterski w Pelplinie (także bez podstaw historycznych).

² Szlaki te zostały bliżej opisane w opracowaniu I. i R. Szewczykó [2008] a także w cytowanym już opracowaniu autora niniejszego opracowania [2008a, s.298-300].

**Szlaki tematyczne zamków w Polsce
Themed Castle-Routes in Poland**

Opracowanie własne

Szlak Zamków Piastowskich obejmuje z kolei budowle obronne Dolnego Śląska, wzniesione w okresie rządów piastowskich książąt w wiekach XIII, XIV i XV. Rozpoczyna się on w Grodnie pod Wałbrzychem i biegnie z kilkoma meandrami w kierunku północno-zachodnim, m.in. poprzez Książ (z monumentalnym zamkiem-pałacem, prawdziwą perłą tego szlaku), a następnie przez zamki lub ich ruiny: Świny, Bolków, Płoninę, Bolczów, Sokolec, Wleń do Grodzca koło Złotoryi. Uzupełnieniem oferty tego szlaku są także inne obiekty, jak kościół w Witoszowie, dom przysłupowy we wsi Chwaliszów czy zaporę w Plichowicach.

Oprócz Szlaku Zamków Gotyckich żaden z wymienionych nie spełnia niestety kryteriów szlaku materialnego, czyli rozwiniętego produktu turystyki tematycznej³. Mają one także różne systemy organizacji, oznaczenia trasy i obiektów, przede wszystkim zaś różny poziom koordynacji usług turystycznych. Przykładowo Szlak Zamków Gotyckich jest oznaczony tylko w pobliżu obiektów, a nie na całej trasie je łączącej [Mikos v. Rohrscheidt 2008 b, s.25]. Szlak Orlich Gniazd z kolei nie jest koordynowany [s.28], co ogranicza lub zgoła uniemożliwia świadczenie licznych usług turystycznych (np. kompleksowej obsługi grup na całym szlaku, w tym pośrednictwa usług przewodnickich, noclegowych i innych) i tym samym znacznie osłabia efekt synergii wspólnej oferty turystycznej, będący przecież głównym powodem powoływania szlaków. Natomiast szlak ten jest bardzo dobrze oznaczony, posiada także dobrze opracowaną literaturę i liczne publikacje kartograficzne. Z kolei w przypadku Szlaku Zamków Piastowskich na Dolnym Śląsku zupełnie nieistniejąca koordynacja⁴ praktycznie uniemożliwia tworzenie i funkcjonowanie jakiegokolwiek wspólnej oferty obiektów. Szlak może zatem pełnić co najwyżej rolę wskazówki dla planowania trasy wycieczek tematycznych.

2.1.2. Zamki jako samodzielne destynacje tematycznych podróży monofinalnych

Wyznaczenia zamków i innych miejsc historii militarnej jako samodzielnych i ważnych celów turystyki tematycznej można dokonać przede wszystkim na podstawie podstawowych motywów podróży odwiedzających je osób (kryterium *tematyczne*) oraz liczby tych odwiedzających (kryterium *znaczenia* obiektu). Na tej liście na pewno znajduje się – i to niezależnie od włączenia w liczne szlaki tematyczne - Zamek w Malborku z prawie pół milionem zwiedzających rocznie [Mikos v. Rohrscheidt 2008a, s.211], do którego turyści jeżdżą w pierwszym rzędzie nie ze względu na mieszczące się tam ekspozycje czy eventy kulturalne, lecz dla obejrzenia monumentalnej budowli obronnej z intrygującą historią. Innym przykładem takiego obiektu może być dolnośląski Książ, odwiedzany w znacznej mierze ze względu na swoją historię obronnej rezydencji. W mniejszej skali popularnymi celami (jednodniowych) tematycznych wypraw „do zamku” są m.in. obiekty w Nowym Wiśniczu k Tarnowa, w Oporowie k. Kutna czy w Dębnie w Małopolsce, w Gołubiu-Dobrzyniu w województwie kujawsko-pomorskim; w ich przypadkach każdorazowo faktycznym magnesem dla turystów jest raczej sama budowla, niż mieszczące się w niej zbiory.

2.2. Zamki jako cele innych form turystyki kulturowej

Turystyka muzealna. Na terenie naszego kraju kilkadziesiąt zamków a nawet ruin zamkowych funkcjonuje jako muzea tematyczne, historyczne lub regionalne, zaś w niemal każdym znajduje się ekspozycja muzealna. Jednak tylko niektóre z nich posiadają zbiory na tyle znaczące lub wystawy zorganizowane w sposób na tyle atrakcyjny, że mogą być uznane

³ Szerzej o kryteriach materialnego szlaku kulturowo turystycznego w: Mikos v. Rohrscheidt, 2008 b

⁴ W ramach badania polskich szlaków turystyczno-kulturowych autor tego opracowania kilkakrotnie podejmował próby skontaktowania się z różnymi kanałami komunikacji z organizacjami i osobami, podanymi na kilku wersjach danych kontaktowych Szlaku Zamków Piastowskich - każdorazowo bez jakiegokolwiek odzewu. W związku z tym można uznać ten szlak za pozbawiony faktycznego koordynatora.

za samodzielne cele wypraw lub znajdują się na trasie wycieczek muzealnych. Z pewnością należą do nich Zamek na Wawelu z jego licznymi ekspozycjami, odwiedzany przez niemal 900 tysięcy turystów rocznie, Zamek Królewski w Warszawie (ponad 400 tys. odwiedzających) i wspomniane już Muzeum Zamkowe w Malborku [Mikos v. Rohrscheidt, 2008 a, s.211]. Spośród pozostałych zamków ważnymi ośrodkami muzealnymi są m.in. obiekty w Pszczynie, Kórniku, Szydłowcu i Sanoku.

Turystyka eventowa i żywej historii. Cykliczne imprezy, odbywające się na polskich zamkach i wokół nich zazwyczaj posiadają tematykę historyczną i w dużej części ich kulminacyjne punkty oraz główne atrakcje stanowią historyczne inscenizacje lub rekonstrukcje wydarzeń. Z tego powodu trudno rozdzielić w niniejszej analizie zamki-główne destynacje turystyki eventowej (koncentrującej się wokół krótkotrwałego wydarzenia, ściągającego turystów) od zamków, koncentrujących raczej turystykę żywej historii. Do tej połączonej grupy należą obiekty słynące z masowych lub licznych imprez, w szczególności tych, które ściągają do danego miejsca uczestników i widzów spoza własnego regionu. I znów poczesne miejsce zajmuje wśród nich Malbork z dorocznym „Oblężeniem Malborka”, trzydniową imprezą popularnej turystyki eventowej, odbywającą się w lipcu oraz trwającym tyle samo festiwalem Dniami Kultury Dawnej (w czerwcu), gromadzącym miłośników eventów kultury wysokiej. Z kolei turnieje rycerskie odbywają się w naszym kraju w kilkudziesięciu miejscach. Spośród imprez tego rodzaju najdłuższą historię (od 1977) i największy prestiż posiadają turnieje na zamku w Gulubiu-Dobrzyniu. [Komorowski-Kurkowski 2008, s.127]. Znane w kręgach miłośników i licznie uczęszczane są też turnieje w Iłży, Gniewie, Łęczycy, Będzinie, Ogrodzieńcu, Uniejowie, Bytowie, Bolkowie, Brzegu, Raciborzu, Babicach, Dębnie, Janowcu, Sobieszowie, Krasieczynie, Grodźcu, Odrzykoniu, Sandomierzu, Ujeździe, Ciechanowie, Szydłowcu, oraz Majówka Rycerska na zamku w Kliczkowie.

Natomiast wśród imprez poświęconych ogólnie tematyce średniowiecznej, a nie tylko militarnej coraz bardziej znany jest Festiwal Kultury Rycerskiej i Szlacheckiej organizowany przez Zamek w Łagowie (Lubuskie), Noc Świętojańska na Zamku w Książu, Jarmark Średniowieczny w Pułtusk, Festiwal Kultury Średniowiecza Masuria w Rynie czy Noc Kupały w ruinach zamku Drahim w Drawsku.

Tysiące widzów gromadzą imprezy mające w swej tematyce wydarzenia późniejsze niż średniowieczne. Bardziej znane spośród nich to ta organizowana wokół ruin Zamku w Ogrodzieńcu („Szwedzi na Zamku”), „Zmierzch epoki Piastów” w Cieszynie, „Powrót Szwoleżerów Gwardii” w Ciechanowie, Turniej Skarbu Kwarcianego w Rawie Mazowieckiej, impreza „Szwedzi w Warszawie” oraz inscenizacja Nocy Listopadowej 1830, odbywające się wokół stołecznego Zamku Królewskiego, a także aż trzy liczące się imprezy w Gniewie: „Bitwa Dwóch Wazów”, Tygodnie Historyczne i „Podróże w Przeszłość”

Turystyka dziedzictwa kulturowego i historyczna. Koncentruje się ona przede wszystkim na zamkach, stanowiących formalnie uznane obiekty materialnego dziedzictwa kultury uniwersalnej lub narodowej. Do tych pierwszych należą obiekty, zaliczone samodzielnie lub w ramach większego obszaru do listy Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO: krakowski Wawel, malborski Zamek Wielkich Mistrzów oraz Zamek Królewski w Warszawie. Z kolei obiektami ważnymi dla kultury narodowej są wpisane na polską listę Pomników Historii (jako elementy zespołów miejskich) Zamek Lubelski, Wzgórze Katedralne we Fromborku, i w ramach większych obszarów: Zamek Królewski na Wzgórzu Przemysła w Poznaniu oraz ruiny zamku krzyżackiego w Toruniu. Z pewnością wielu turystów, zwiedzających zamki wzdłuż wymienionych polskich szlaków tematycznych docenia także walory tych obiektów jako świadectwo średniowiecznej kultury materialnej.

Turystyka miejska. Do najpopularniejszych zamków polskich, odwiedzanych przez turystów w ramach zwiedzania miast należą obiekty w Krakowie, Warszawie, Poznaniu, Toruniu, Sandomierzu, Lublinie, Przemyślu, Szczecinie, Olsztynie, a także w Wojnowicach pod Wrocławiem, Wieliczce pod Krakowem, Kórniku pod Poznaniem. Poza samodzielnymi zamkami w niektórych średniowiecznych zespołach urbanistycznych zwiedzane są także w ramach osobnej propozycji tematycznej fortyfikacje miejskie, obejmujące znacznie większe dzieła obronne. Obok Krakowa (i jego zamku bramnego w postaci Barbakanu) celem wycieczek są m.in. relikty zamku miejskiego w Szydłowie czy warowny kościół w Paczkowie.

Turystyka biograficzna. W ramach podróży śladem życia lub dzieła znanych osób turyści pojawiają się m.in. w miejscach warownych związanych z Mikołajem Kopernikiem (Lidzbark Warmiński, Olsztyn, Frombork), Ignacym Krasickim (Lidzbark i Reszel), Georgiem Philipem Telemannem i cesarzem Wilhelmem II (Pszczyna), legendarną księżną Daisy von Hochberg (Książ). Wciąż niewykorzystany jest natomiast międzynarodowy potencjał biograficzny związany m.in. z przedstawicielami dynastii Jagiellonów (m.in. Kraków, Lublin, Niepołomice).

Zamki-hotele. Niezależnie od konkretnych zainteresowań, a nawet głównego celu wyjazdu liczni turyści korzystają z odpowiednio przystosowanych zamków jako miejsc noclegu. Popularność historycznych rezydencji jako ekskluzywnych często hoteli nie jest polskim ewenementem. W Europie Zachodniej istnieją od dawna stowarzyszenia takich obiektów, zajmujące się ich wspólną promocją. Niezależnie od turystów kulturowych i (zagranicznych) biur podróży, preferujących takie miejsca, zamki-hotele odgrywają także znaczącą rolę w turystyce biznesowej, kongresowej i konferencyjnej jako prestiżowe miejsca konferencji i sympozjów. Zamek (lub pałac), najlepiej z udokumentowanymi wydarzeniami historycznymi lub pobytem sławnych osobistości albo nawet odpowiednio wypromowaną legendą odgrywa wówczas dla obu grup turystów rolę dodatkowej atrakcji. Do takich miejsc w Polsce należą m.in. zamki w Łagowie, Rynie, Pułtusk, Krągu, Krokowej, Krasiczynie i Baranowie Sandomierskim⁵. Zdecydowanie mniej komfortowa jest natomiast oferta zamkowych hoteli w Łańcucie i Rydzynie. Ponadto liczna grupa zamków jest aktualnie przebudowywana na hotele.

Pozaturystyczne wykorzystanie zamków. Pewna grupa zamków jest także wykorzystywana do celów publicznych nie związanych wprost lub wcale nie związanych z turystyką, w niektórych przypadkach są one z tego powodu niedostępne dla zwiedzania. Przykładami takich obiektów mogą być zamki w Koźminie czy w Kijanach, funkcjonujące jako szkoły, Zamek w Suchej Beskidzkiej (dom kultury i prywatna uczelnia) czy Zamek w Rzeszowie (siedziba sądu) oraz wiele innych.

3. Analiza oferty wybranych obiektów obronnych z punktu widzenia różnych form turystyki kulturowej

Dla przeprowadzenia analizy porównawczej wybrano cztery historyczne obiekty warowne, położone na terytorium Polski i posiadające rozwiniętą ofertę turystyczną. Zestawienie oferty zostało dokonane w oparciu o cztery grupy usług, charakterystyczne dla czterech najbardziej rozpowszechnionych sposobów wykorzystania zamków: dla potrzeb turystyki dziedzictwa kulturowego i muzealnej (Malbork), dla turystyki eventowej i żywej historii (Ogrodzieniec), z dominującą funkcją hotelową (Ryn) oraz jako obiektów o

⁵ Oferta noclegowa i konferencyjna zamków-hotelei w Krasiczynie i Baranowie Sandomierskim sprzedawana jest w ramach wspólnego przedsięwzięcia o nazwie „Hotele Zamkowe Agencji Rozwoju Przemysłu S.A.” Tym samym stanowią one pierwszą (jakkolwiek skromną) polską sieć historycznych hoteli (Hotele Zamkowe 2009).

mieszanym sposobie wykorzystania, w którym turystyka stanowi tylko jedną z jego z form i musi współdziałać z innymi (Frombork). Stwierdzenia istnienia danej usługi dokonano każdorazowo w oparciu o aktualny przewodnik (obiekty lub np. po szlaku), oficjalny portal internetowy obiektu, osobistą wizytę na miejscu oraz konsultację z osobą reprezentującą zarządcę albo komórkę promocji obiektu. W zbiorczym zestawieniu (tabela 1) poszczególne elementy oferty są pogrupowane (grupy A, B, C i D) odpowiednio do wykorzystującego je najintensywniej typu aktywności turystycznej. Umożliwia to detaliczny ogląd wyników analizy i szybką weryfikację wyciągniętych przez autora wniosków. Zamieszczone pod zestawieniami oferty poszczególnych obiektów komentarze służą identyfikacji faktycznie dominującego „profilu” turystycznego danego obiektu, a w ślad za tym – form turystyki kulturowej, których zainteresowanie może on wzbudzać i odpowiadającego im profilu potencjalnych odwiedzających turystów, czyli grupy docelowej, do której powinny być skierowane przedsięwzięcia promocji turystycznej. Ten sposób analizy za pomocą studium przypadku jest oparty na metodzie, zastosowanej przez jednego ze znanych niemieckich badaczy turystyki kulturowej [Steinecke 2007, s. 75-77]. Wnioski dotyczące poszczególnych obiektów są porównywane z innymi polskimi zamkami o podobnym profilu turystycznym oraz najbardziej znanymi obiektami europejskiej zagranicy.

Nazwa obiektu: ZAMEK MALBORSKI**Typ obiektu:** muzeum, dawna stołeczna rezydencja obronna, obiekt UNESCO**Lokalizacja:** województwo pomorskie, powiat malborski, miasto Malbork**Dane adresowe:** Muzeum Zamkowe w Malborku, ul. Starościńska 1, 82-200 MalborkTelefon: (55) 647-08-00 (-02); Email: info@zamek.malbork.pl**Oficjalny portal www:** www.zamek.malbork.pl**Opis historyczny:** Budowany nieustannie od II połowy XIII do połowy XV wieku z cegły gotycki Zamek Panny Marii (Marienburg) jest położony nad brzegiem Nogatu (odnoga Wisły), w odległości trzydziestu kilometrów od jej ujścia do Morza Bałtyckiego. Uchodzący za niezdojany Zamek Malborski pełnił od 1309 do 1466 rolę stolicy militarnej państwa Zakonu Niemieckiego (Krzyżackiego). Pierwotnie jego trzy części: Zamek Niski, Zamek Średni i Zamek Wysoki zajmowały wspólnie powierzchnię ponad 20 hektarów, na której poza potężnymi dziełami fortyfikacyjnymi stworzono całą infrastrukturę, potrzebną dla funkcjonowania monarszej rezydencji Wielkiego Mistrza i logistycznego oraz militarne centrum zakonnego państwa. Po licznych zniszczeniach i dwukrotnej restauracji i częściowej odbudowie Zamku (przez Niemców pod koniec XIX wieku i Polaków po II wojnie Światowej) do dnia dzisiejszego zachowały się Zamek Wysoki i Zamek Średni oraz nieliczne oryginalne fragmenty Zamku Niskiego, rozsiane na Podzamczu. Całość zajmuje obszar 4 hektarów i nadal jest największym istniejącym zamkiem ceglany w Europie.**Trasa turystyczna:** Zamek Średni z wystawami i rezydencja Wielkich Mistrzów, Zamek Wysoki, czas trwania około 2 godzin)**Alternatywna trasa turystyczna:**

Elementy Zamku Niskiego, poszczególne wystawy, oferta zwiedzania dla dzieci

Usługi przewodnickie: stałe

wersje językowe: polska, niemiecka, angielska, francuska, rosyjska, czeska, hiszpańska, włoska i szwedzka.

Audioprzewodniki: brak**Oferta zwiedzania fabularyzowanego:** brak**Codzienne mikroeventy w obiekcie:** (sezonowe)

Widowisko plenerowe „Krzyżem i mieczem” (typ: Światło i Dźwięk”)

Włączenie obiektu w ofertę szlaków turystycznych:

Szlak Gotyku Ceglany (międzynarodowy)

Szlak Zamków Gotyckich (krajowy)

Szlak Zamków Krzyżackich (regionalny)

Szlak Kopernika (regionalny)

Szlak Bursztynowy (Województwa Pomorskiego) (regionalny)

Wystawy stałe w obiekcie:

„Dzieje Bursztynu” (kolekcja wyrobów artystycznych z bursztynu)

Wystawa produktów manufaktur polskich: porcelana, fajans i pasy kontuszowe,
"Na sakralnym i biesiadnym stole",

Ekspozycja kamiennej i drewnianej rzeźby sakralnej,

„Przemiany architektoniczne Zamku Malborskiego”

"Broń i barwa w czasach krzyżackich"

„Kancelaria Wielkich Mistrzów w Malborku”

Ekspozycja: Lista Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Przyrodniczego. Obiekty w Polsce

Wystawy czasowe w ostatnim roku:

„Portret artysty na nowo odkryty. Johann Carl Schultz (1801-1873) znany i nieznanym”

„Goście Zamku Malborskiego w latach 1309-2009”

„Bezcenne. Ocalone. - Piętnastowieczne tabliczki woskowe z Elbląga”

„Miasto Malbork w dokumencie archiwalnym”

„Chrystus, Madonna i Święci. Wizerunki Chrystusa i świętych na tle religijności średniowiecznej”

"Powiat Malborski – Żuławskie pejzaże"

Sklep muzealny lub infokiosk tematyczny: tak, dodatkowo sklep internetowy

Przewodniki (wersje językowe):

Różne i liczne przewodniki i albumy, wersje: polska, niemiecka, angielska, rosyjska, francuska,

Opis wystaw: w językach polskim i angielskim

Publikacje: Znaczna liczba naukowych i popularnych publikacji oraz albumów o zamku i niektórych wystawach.

Imprezy na zamówienie:

nocne zwiedzanie zamku w towarzystwie „mnicha” i przewodnika

historyczna gra terenowa (obiektowa) wg scenariusza

rejs statkiem po rzece Nogat,

Grupy rekonstrukcyjne lub żywej historii, własne lub afiliowane przy obiekcie: brak

Imprezy cykliczne „żywej historii” (rekonstrukcje, inscenizacje, festyny tematyczne):

„Oblężenie Malborka” (lipiec, impreza trzydniowa z zespołem różnorodnych atrakcji towarzyszących),

Pobyty przeżyciowy w obiekcie: brak

Inne imprezy cykliczne:

Dni Malborka

Festiwal Kultury Dawnej (czerwiec, 3 dni)

Noc Muzeów

Oferta usług hotelowych: brak

Historyczna oferta kulinarna:

Menu w restauracji „Zamkowa”, ul. Starościńska (teren Zamku Niskiego)

Na zamówienie: „Biesiada Rycerska” we wnętrzach zamkowych

Turystyczna oferta pakietowa: Brak

Dodatkowe usługi pobytowe: Brak

Analiza oferty skierowanej do turystów wykazuje, że Zamek Malborski posiada wyraźny profil, który można by określić jako służący zwłaszcza turystyce dziedzictwa kulturowego, tematycznej i muzealnej. W ofercie zawarty jest rozwinięty system zwiedzania, stałe usługi przewodnickie, urozmaicone spektrum wystaw stałych i liczne wystawy czasowe,

istnieje także możliwość zamówienia grupowych imprez w obiekcie, widoczna jest dbałość o włączenie obiektu w szlaki tematyczne. Natomiast niewielkie znaczenie mają imprezy cykliczne i rekonstrukcje historyczne, zupełnie brak także oferty hotelowej i pobytovej. Z uwagi na formalnie uznane znaczenie historyczne i kulturowe obiektu oraz dominujące formy oferty można ten profil określić jako „zamek-muzeum”. Przegląd oferty innych polskich zamków historycznych wykazuje, że podobny profil uwyrażnia się w odniesieniu do zamków m.in. na Wawelu, Zamku Królewskiego w Warszawie, w Pieskowej Skale, Dębnie, Oporowie czy w Lidzbarku Warmińskim. Zagranicznym przykładem podobnego profilu oferty jest czeski Zamek Karlstejn [Hrad Karlstejn, 2009], także obiekt wpisany na listę UNESCO, oraz przykładowo zamek Marksburg nad Renem czy (rekonstruowany) zamek w Trokach na Litwie.

Nazwa obiektu: ZAMEK w OGRODZIĘNCU

Typ obiektu: trwała ruina, użytkowana ok. przez imprezy turystyki żywej historii

Lokalizacja: województwo śląskie, powiat zawierciański, gmina Ogrodzieniec

Dane adresowe: Zamek Sp. Z. o. o., ul. Kościuszki 66, 42-440 Ogrodzieniec

Telefon: (32) 673 22 20 Email: biuro@zamek-ogrodzieniec.pl

Oficjalny portal www: www.zamek-ogrodzieniec.pl

Opis historyczny: Zamek obronny na najwyższym wzniesieniu Jury Krakowsko-Częstochowskiej (Góra Janowskiego, 504 m. n.p.m.) zastąpił starszy gród warowny na sąsiedniej Górze Birów. Obiekt wzniesiony został w połowie XIV wieku przez Kazimierza Wielkiego jako jedna z największych warowni wzdłuż południowo-wschodniej granicy Polski (wówczas z Czechami). Później należał do rodu Włódków, Pileckich i Bonerów. W okresie rządów Seweryna i Stanisława Bonerów w połowie XVI wieku zamek przebudowano w stylu renesansowym, później kolejni właściciele, Firlejowie, na początku XVII wieku otoczyli go nowoczesnymi fortyfikacjami a nieco później przebudowali wnętrza w stylu barokowym. Zdobyty, splądrowany i częściowo spalony przez Szwedów w 1655 zamek został przez Mikołaja Firleja wraz z miastem sprzedany Stanisławowi Warszyckiemu, który go odbudował. Pod koniec XVIII wieku zamek przechodził z rąk do rąk. Kolejni właściciele, nie mogąc utrzymać tak wielkiego kompleksu, rozpoczęli jego rozbiórkę. Dopiero w roku 1906 z inicjatywy twórcy PTK, Aleksandra Janowskiego malowniczą ruinę odkupiło Polskie Towarzystwo Krajoznawcze i zabezpieczyło ją dla potrzeb turystyki. Dalsze prace przystosowawcze prowadzono po II Wojnie Światowej. W XXI wieku ruina „zagrała” jako jedno z miejsc akcji filmowej wersji komedii Aleksandra Fredry „Zemsta” w reżyserii Andrzeja Wajdy. Dziś obiekt stanowi własność prywatnej spółki, która organizuje jego zwiedzanie i przeprowadza tu imprezy turystyczne.

Trasa turystyczna:

Podstawowa trasa obejmuje zwiedzanie ruin zamkowych i muzeum zamkowe, czas zwiedzania około 45 minut.

Alternatywna trasa turystyczna:

„Spacer przez epoki” (oferta rozszerzona o rekonstrukcję grodu na Górze Birów i umocnienia z okresu II Wojny Światowej)

Usługi przewodnickie tak, stałe w języku polskim

Audioprzewodniki: brak

Oferta zwiedzania fabularyzowanego: regularna / na zamówienie

„Animowane Zwiedzanie Zamku” – na zamówienie grupowe, z muzyką i pokazami

„Wieczór z duchami” – nocne zwiedzanie zamku

Codziennie mikroeventy w obiekcie:

pokazy rycerskie, elementy turniejowe, zabawy plebejskie, pokazy tańca dawnego, oprawa „rycerska” zamówionych imprez (sezonowo, poza sezonem na zamówienie)

Włączenie obiektu w ofertę szlaków turystycznych:

Szlak Orlich Gniazd

Wystawy stałe w obiekcie:

tw. muzeum zamkowe (makiety zamku, fotografie z planu filmowego, eksponaty archeologiczne, pokaz filmowy o zamku)

„Sala tortur” – ekspozycja tematyczna (rekonstrukcje narzędzi)

Wystawy czasowe w ostatnim roku:

„*Theatrum mulierum*” (pokaz historycznych strojów kobiecych)

Sklep muzealny lub infokiosk tematyczny: brak

Przewodniki (wersje językowe):

Górski U.J., *Zamek ogrodzieniecki w Podzamczu i okolica*, Sosnowiec 1993.

Opis wystaw: język polski

Publikacje naukowe o obiekcie:

Jamroz J.S., *Zamek w Ogrodzieńcu. Wczesnorennesansowa rezydencja Bonerów*, „Folia Historiae” 1982, t. XVIII

Gruszecki A., *Wyniki badań zamku w Ogrodzieńcu w latach 1964-1965*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1966,

Imprezy na zamówienie:

Terenowe gry strategiczne 1. „Poszukiwanie Skarbu”, 2. „W pogoni za Infamisem” 3. „Podróż w czasie”

Grupy rekonstrukcyjne lub żywej historii, własne lub afiliowane przy obiekcie

Bractwo Rycerskie Ziemi Ogrodzienieckiej (ok. 50 członków)

Pobyt przeżyciowy w obiekcie: brak

Imprezy cykliczne „żywej historii” (rekonstrukcje, inscenizacje, festyny tematyczne):

„Najazd Barbarzyńców” (maj) – festyn wczesnego Średniowiecza

„Szwedzi na Zamku” (lipiec) - rekonstrukcja szturm na zamek z 1655, pokazy militarne

Turniej rycerski (sierpień) – rekonstrukcje walk pieszych, konnych, zawody łucznicze, inscenizacja szturm zamku

Inne imprezy cykliczne:

Studencki Festiwal Folklorystyczny

Święto Gminy Ogrodzieniec (festyn)

Tydzień Edukacyjny (seria lekcji tematycznych z pokazami dla uczniów)

Znaczna ilość mniejszych imprez o charakterze plenerowym i warsztatowym, organizowanych przez właścicieli w sezonie turystycznym (od maja do października). W sezonie także niedzielne pokazy rycerskie.

Historyczna oferta kulinarna: tak (biesiady historyczne, biesiady staropolskie).

Stale funkcjonująca „Karczma Rycerska” z ofertą kuchni regionalnej

Oferta usług hotelowych: brak

Turystyczna oferta pakietowa: brak

Dodatkowe usługi pobytowe: brak

W ofercie turystycznej obiektu w Ogrodzieńcu widoczna jest koncentracja na imprezach cyklicznych i imprezach żywej historii, którą uzupełniają trasy turystyczne i różne, w tym przeżyciowe formy zwiedzania. Stosunkowo uboga jest oferta muzealna (brak miejsca), zupełnie brak obiektowej oferty hotelowej i pobytowej. Na podstawie zestawienia wyników analizy oferty można stwierdzić, że typowym profilem turystycznym obiektów tego rodzaju (ruiny historycznych zamków) jest koncentracja na przedsięwzięciach i imprezach służących turystyce eventowej, żywej historii, rekonstrukcyjnej, sztuk walki, tematycznej i edukacyjnej. Tak opisany profil można określić jako „miejsce żywej historii”. Konstatację o funkcjonowaniu szeregu zamków i ruin obiektów tego rodzaju potwierdzają przykłady innych historycznych ruin, zagospodarowanych turystycznie, w szczególności sprywatyzowanych lub oddanych w dzierżawę: zamku w Gniewie, ruin Zamku Chojnik oraz zamku w Czersku

lub zamków zachowanych w części, jak obiekt w Bolkowie. Zagranicznym przykładem podobnego profilu są monumentalne ruiny zamku w Spiskim Hradzie (Słowacja), obiektu wpisanego na listę UNESCO [Spisky Hrad 2009].

Nazwa obiektu: ZAMEK w RYNIE**Typ obiektu:** hotel w dawnym zamku obronnym**Lokalizacja:** województwo warmińsko-mazurskie, powiat giżycki, gmina Ryn**Dane adresowe:**

Mazurskie Centrum Kongresowo-Wypoczynkowe „Zamek Ryn”, ul. Plac Wolności,

Telefon: (87) 429 70 00, Email: hotel@zamekryn.pl**Oficjalny portal www:** www.zamekryn.pl**Opis historyczny:** Krzyżacki zamek, wzmiankowany w tzw. Kronice Wiganda w roku 1376, powstał na pewno w II połowie XIV wieku, dokładna data jego wzniesienia jest nieznana. Po 1394 roku obiekt rozbudowywany był jako siedziba komtura (zakonny odpowiednik starosty) i pełnego konwentu zakonnego. Po roku 1525 stanowił myśliwską rezydencję księcia pruskiego i był kilkakrotnie przebudowywany. Spalony przez wojska polskie w roku 1657 i od tej pory niezamieszkały, popadał w dalszą ruinę. W II połowie XIX wieku w zachowanych pomieszczeniach funkcjonowało więzienie kobiece. Po pożarze w 1881 odbudowany w stylu neogotyckim, był nadal siedzibą więzienia i lokalnych urzędów, taką rolę pełnił także po roku 1945. Jednak z powodu braku przedsięwzięć konserwatorskich postępowała dalsza dewastacja obiektu. Po prywatyzacji, w latach 2001-2006 obiekt został odrestaurowany (w znacznej części zrekonstruowany) i przystosowany do funkcji hotelowych i konferencyjnych. W miarę możliwości zachowano historyczne wnętrza i stworzono ofertę turystycznego zwiedzania.**Trasa turystyczna:**

Możliwości zwiedzania są ograniczone ze względu na przeznaczenie obiektu (hotel). Pod opieką przewodnika zwiedzać można: dziedziniec oraz skrzydła Rycerskie i Komtureckie (dwa z czterech).

Alternatywna Trasa turystyczna: brak**Usługi przewodnickie:**

na zamówienie, wersje językowe: polska, niemiecka, angielska

Audioprzewodniki: brak**Oferta zwiedzania fabularyzowanego:** brak**Codziennie mikroeventy w obiekcie:** brak**Włączenie obiektu w ofertę szlaków turystycznych:**

Szlak Zamków Gotyckich

Wystawy stałe w obiekcie:

Kolekcja średniowiecznego uzbrojenia (rekonstrukcje)

Wystawy czasowe w ostatnim roku: brak**Sklep muzealny lub infokiosk tematyczny:** brak**Przewodniki :** brak**Publikacje:**Powieść: S. Mierzyński: „*Tajemnice Zamku Ryn*”**Imprezy na zamówienie:**

Biesiady rycerskie na dziedzińcu zamkowym

Zabawy integracyjne z uzgodnionym scenariuszem

Gry tematyczne na zamówienie grup:

„Proces o czary”, 2. „Epoka miecza i krzyża”, 3. „Czasy płaszcza, szpady, szabli i rapiera”

Grupy rekonstrukcyjne lub żywej historii, własne lub afiliowane przy obiekcie: brak**Pobyty przeżyciowy w obiekcie:** nie**Imprezy cykliczne „żywej historii” (rekonstrukcje, inscenizacje, festyny tematyczne):**

Festiwal Kultury Średniowiecza Masuria (3 dni – lipiec lub sierpień)

Inne imprezy cykliczne:

Sylwestrowa Noc Baśni i Magii (31 grudnia-2 stycznia)

Historyczna oferta kulinarna: jest

Karczma Rycerska na Podzamczu

Restauracja zamkowa w Wielkim Refektarzu (kuchnia staropolska i regionalna)

Oferta usług hotelowych: jest

Turystyczna oferta pakietowa: jest

Dodatkowe usługi pobytowe:

Bogata oferta hotelowa, w tym pakiety kilkudniowe, basen, wellness, masaże, sauny, kręgielnia, strzelnica, oferta obsługi konferencji (ustalana przy zamówieniach grupowych)

Zamek w Rynie funkcjonuje przede wszystkim jako hotel w historycznej budowli i temu podporządkowana jest jego oferta. Poza pełnym spektrum usług hotelowych (na poziomie obiektu czterogwiazdkowego) funkcjonują tu liczne usługi dodatkowe, w tym pełna i mocno zróżnicowana oferta kulinarna oraz kilkudniowe pakiety turystyczne. Także mikroeventy pełnią rolę służebną w odniesieniu do głównego przeznaczenia obiektu. Mało rozwinięta jest natomiast oferta zwiedzania i muzealnicza. Tylko jedna organizowana tu cykliczna impreza w ciągu roku świadczy o drugorzędnej roli turystyki żywej historii w strategii właścicieli. Tego typu profil, który najprościej było by określać jako „zamek-hotel” tylko w części służy turystyce kulturowej (a w jej ramach tematycznej), natomiast kieruje swoją ofertą m.in. ku turystyce biznesowej i konferencyjnej. Podobny typ oferty wykształcił się także w obiektach w Tucznie czy Krasiczynie, w uboższej wersji w Nidzicy czy w Zamku Rydzyskim, ponadto obok oferty kulturalnej wyraźnie da się dostrzec także w Książu czy Baranowie Sandomierskim, Krokowej i licznych innych. Zagranicznymi przykładami podobnego profilu oferty turystycznej średniowiecznych obiektów obronnych mogą być: niedościgniona jak dotąd w różnorodności budowli, ale i palety oferowanych usług hiszpańska sieć Zamków-Hoteli „Parador” [Parador 2009], posiadająca nawet własne szlaki, brytyjski zamek Ruthin [Ruthin 2009] czy niemiecki nadreński zamek w Oberwesel [Oberwesel 2009].

Nazwa obiektu: WZGÓRZE KATEDRALNE we FROMBORKU

Typ obiektu: świątynia i muzeum, dawny obronny zespół sakralny

Lokalizacja: województwo warmińsko-mazurskie, powiat braniewski, miasto Frombork

Dane adresowe: Muzeum Mikołaja Kopernika, ul. Katedralna 8, 14-530 Frombork

Telefon: (55) 244 00 71, Email: frombork@frombork.art.pl

Oficjalny portal [www: www.frombork.art.pl](http://www.frombork.art.pl)

Opis historyczny: Na fromborskim Wzgórzu Katedralnym istniał już przed chrystianizacją obronny gród Prusów. Założenie miasta związane było z przeniesieniem siedziby biskupiej z Braniewa na to miejsce przed rokiem 1280 oraz z ustanowieniem siedziby kapituły diecezjalnej. Do roku 1466 Frombork wraz z całą Warmią należał do krzyżackiego państwa zakonnego, jednak wzgórzem administrowała autonomiczna wobec zakonu diecezjalna władza duchowna (kapituła), między 1466 a 1772 obiekt funkcjonował w tej samej roli w granicach Polski. W I. połowie XVI wieku żył tu i pracował przez wiele lat, a potem zmarł i został pochowany Mikołaj Kopernik, kanonik warmiński. W tym samym okresie fortyfikacje zostały znacznie unowocześnione, powstało między innymi warowne przedbramie oraz nowoczesna wieża obronna. Po zniszczeniach dokonanych przez wojska szwedzkie w roku 1626 fortyfikacje i rezydencja były odbudowywane w II połowie XVII wieku. Od 1772 do 1945 miasto i Wzgórze należało do Prus, a potem do Niemiec, pozostając jednak własnością kościelną. Częściowo zniszczony podczas działań wojennych w 1945, kompleks sakralno-obronny został odbudowany przez władze polskie. Dzięki sławie Kopernika, malowniczoemu pięknu jedynej w swoim rodzaju, ostatnio odnawianej katedralnej warowni a także sposobowi

zagospodarowania, obiekt stanowi popularny cel kilku różnych typów wypraw kulturowych: turystyki religijnej, biograficznej, militarnej, muzealnej i studyjnej.

Trasa turystyczna (Bazylika Katedralna, Muzeum M. Kopernika, Wieża Kopernika, Baszta Radziejowskiego z wahadłem Foucaulta: czas zwiedzania ok., 1,5-2 godziny

Alternatywna trasa turystyczna

Trasa wzdłuż murów Wzgórza i do wystaw muzeum, znajdujących się na terenie miasta (Szpital Św. Ducha, wieża): ok. 1.5 godziny

Usługi przewodnickie:

stałe po polsku, na zamówienie w językach obcych:

wersje językowe: polska, niemiecka, angielska, rosyjska

Audioprzewodniki: brak

Oferta zwiedzania fabularyzowanego: brak

Codziennie mikroeventy w obiekcie: (sezonowe)

Pokazy w Planetarium

Koncerty organowe (w sezonie)

Włączenie obiektu w ofertę szlaków turystycznych:

Szlak Kopernika (regionalny)

Szlak „Od Kopernika do Newtona” (struktura sieciowa)

Wystawy stałe w obiekcie (na terenie Wzgórza):

Wystawa biograficzna o M. Koperniku

„Od Kopernika do Newtona” – wystawa tematyczna o dziejach astronomii

„Frombork w zabytkach kultury materialnej”

„Witraże fromborskie”

„Witraże braniewskie”

„Lunety i lunetki”

„Astronomia w nawigacji i geodezji”

„Portrety Mikołaja Kopernika na medalach i plakietach”

„Gabinet uczonego doby renesansu”

„Kamienie z importu”

Wystawy czasowe w ostatnim roku:

8 wystaw, między innymi:

„O kamieniach z nieba i ludziach nimi zauroczonych” (2009)

„Przyjaciele naszych długich zim” (przyrodnicza)

„Kosmos – wizja poety, wizja malarza”

Sklep muzealny lub infokiosk tematyczny:

w Bramie Południowej

Przewodniki (wersje językowe):

Wersje: polska, niemiecka i angielska

Opis wystaw w językach obcych

w języku polskim, niektóre wystawy także w języku niemieckim

Publikacje:

Piaskowski T., Szkop G., *Zabytki Fromborka*, Frombork 2004

Piaskowski T., *Muzeum Mikołaja Kopernika we Fromborku*.

Przykład współpracy świeckich muzealników z duchowieństwem katedralnym. [w:]

Muzealnictwo nr 49. Warszawa 2009

Imprezy na zamówienie:

Dodatkowe koncerty organowe, lekcje muzealne (4 tematy)

Grupy rekonstrukcyjne lub żywej historii, własne lub afiliowane przy obiekcie: brak

Pobyt przeżyciowy w obiekcie: brak

Imprezy cykliczne „żywej historii” (rekonstrukcje, inscenizacje, festyny tematyczne):

brak

Inne imprezy cykliczne:

Międzynarodowy Festiwal Muzyki Organowej

Wakacje w Planetarium i Obserwatorium

Historyczna oferta kulinarna: brak**Oferta usług hotelowych:** brak**Turystyczna oferta pakietowa:** brak**Dodatkowe usługi pobytowe:** brak

Wzgórze katedralne we Fromborku stanowi stosunkowo rzadki typ obiektu warownego, służącego w swoich dziejach przede wszystkim celom religijnym. Dziś turystyczna oferta tego miejsca nadal musi uwzględniać priorytet, a przynajmniej wyraźnie wyartykułowane potrzeby codziennego życia liturgicznego i (w mniejszej skali) turystyki kulturowo-religijnej. Nie przeszkodziło to w stworzeniu ciekawej oferty dla turystyki muzealnej i edukacyjnej (jej magnesem w przypadku Fromborka jest osoba i dzieło Mikołaja Kopernika). Brak natomiast jakichkolwiek imprez turystyki żywej historii, w ofercie obiektu nie istnieje moduł pobytowy, hotelowy ani kulinarny. Ten rodzaj profilu można by określić jako „*obiekt o mieszanym typie oferty*” (w tym konkretnym wypadku skierowanej do turystów kulturowo-religijnych i turystów muzealnych). W odniesieniu do oferty Fromborka podobieństwo wykazują takie obiekty w Europie jak dawne warowne opactwo w Quedlinburgu (RFN) czy Wzgórze Katedralne w Esztergom (Węgry) [Esztergom 2009].

Tabela 1: Oferta turystyczna analizowanych historycznych obiektów warownych

Obiekt	Malbork	Ogrodzieniec	Ryn	Frombork
Typ obiektu	zespół zamkowy	ruina zamku	zamek - hotel	warowny zespół sakralny
A. Trasa podstawowa	+	+	+	+
A. Trasa alternatywna	+	+	-	+
A. przewodnicy stali	+	+	-	+
A. przewodnicy na zamówienie	+	+	+	+
A. audioprzewodniki	-	-	-	-
A. zwiedzanie fabularyzowane	+	+	-	-
A. mikroeventy stałe	+	+	-	-
A. mikroeventy na zamówienie	+	+	+	+
A. Udział w szlakach tur.	5	1	1	2
B. Wystawy stałe	8	2	+	10
B. Wystawy czasowe	5	1	-	8
B. sklep (kiosk) muzealny	+	-	-	+
B. Przewodniki po obiekcie	+	-	+	+
B. Opis wystaw –	2	1	1	1

języki				
B. Publikacje naukowe	27	6	5	11
C. imprezy grupowe na zam.	+	+	+	-
C. grupy rekonstrukcyjne	-	+	-	-
C. Oferta pobytu przeżyciowego	-	-	+	-
C. imprezy żywej historii	1	3	1	-
C. inne cykliczne imprezy	3	ok. 30	1	2
D. Oferta usług hotelowych	-	-	+	-
D. Pełna oferta kulinarna	-	-	+	-
D. Turystyczna oferta pakietowa	-	-	+	-
D. Dodatkowe usługi pobytowe	-	-	8	-
Wyjaśnienie grup: Moduły ofertowe typowe dla: A. zwiedzania tematycznego, B. turystyki muzealnej, C. turystyki eventowej i turystyki żywej historii, D. pobytu hotelowego <i>Opracowanie: własne</i>				

Wnioski i postulaty

Analizując istniejącą ofertę turystyczną polskich zamków można stwierdzić, że od czasu przełomu politycznego po roku 1989 dokonał się jej wieloaspektowy rozwój. Szczególnie w ostatnich latach zachodzi nie tylko proces wzbogacania palety usług i kreowania możliwości aktywnego wypoczynku, ale także coraz dalej postępująca specjalizacja oferty obiektów, orientującej się na poszczególne formy turystyki, w tym szczególnie turystyki kulturowej. Zamki zaliczane formalnie do grona międzynarodowych lub polskich pomników kultury i historii koncentrują przy tym swoją ofertę na modułach służących turystyce dziedzictwa kulturowego i turystyce muzealnej (wystawy stałe i czasowe, rozwinięta oferta przewodnicka, regularne mikroeventy i zwiedzania fabularyzowane) a także tematycznej i studyjnej (zwiedzania tematyczne, przynależność do szlaków turystycznych), zdecydowanie rzadziej zaś na imprezach turystyki żywej historii, za to organizowanych na większą skalę.

Liczne zamki, a nawet ruiny zamków historycznych, znajdujące się w zarządzie prywatnym lub oddane w dzierżawę, kierują swoją ofertę ku bardzo szerokiemu spektrum turystów, usiłując przyciągnąć ich za pomocą odpowiednich do ich zainteresowań atrakcji natury pierwotnej (historycznych) lub wtórnej (czyli sztucznych), jednak dominują w niej propozycje różnych sposobów zwiedzania (od tras ogólnych poprzez zwiedzanie fabularyzowane do gier historycznych) turystyka eventowa i żywej historii (liczne eventy rekonstrukcji i inscenizacji, działające przy obiektach grupy rekonstrukcyjne lub żywej historii), wreszcie turystyki edukacyjnej (lekcje tematyczne w obiektach, różnorodne pokazy i warsztaty dla uczniów).

Pewna grupa dobrze zachowanych lub zrekonstruowanych zamków, nie będących jednocześnie formalnie uznanymi i szerzej znanymi obiektami dziedzictwa kulturowego proponuje swoim gościom jako główny lub jeden z głównych segmentów swojej usługi ofertę hotelową, dostosowując do niej większość dodatkowych modułów (jak eventy na zamówienie, pobytowe pakiety weekendowe i świąteczne, grupowe imprezy kulinarne itd.).

Wreszcie historyczne obiekty warowne z wyraźną drugą funkcją (jak np. warowno-sakralne) ograniczając swoją ofertę tematyczną czy muzealną, oraz nie tworząc ważniejszych modułów w zakresie turystyki eventowej, jednocześnie służą innym celom (np. religijnym) i w tej roli oprócz miejscowych zainteresowanych ściągają także dodatkowo inną grupę turystów kulturowych (pątników, uczestników uroczystości religijnych), jakkolwiek jest to krąg mniejszy niż w przypadku obiektów jednoznacznie kojarzonych z danym rodzajem turystyki (jak np. sanktuaria).

Pogłębiająca się „specjalizacja” poszczególnych obiektów na konkretne formy turystyki i ich zwolenników jest zatem faktem i – jak się wydaje – już rozstrzygnięta pytanie, stawiane sobie jeszcze niedawno przez badaczy turystyki oraz administratorów obiektów jako strategiczny wybór: „*coś dla każdego, czy jak najwięcej dla niektórych?*”. Praktyka stosowana w bardziej znanych polskich zamkach wskazuje zdecydowanie na to drugie.

Także druga kwestia, dotycząca wzajemnej konkurencji i płynącego z niej ograniczenia szans wielu obiektów podobnego typu, położonych na tematycznych szlakach turystycznych zaczyna znajdować swoje praktyczne rozwiązanie: ich silnie zmotywowani potencjalnym zyskiem zarządcy starają się powoli tworzyć i promować tematyczną ofertę (i markę) na tyle różnorodną, w ostateczności zaś wybierać dla podobnych imprez w poszczególnych obiektach terminy na tyle odległe wzajemnie od siebie, by różnica pomiędzy nimi była widoczna i skłaniała turystów do odwiedzania kilku z nich, choćby przy różnych okazjach. Za zagraniczny przykład takiej w pełni już rozwiniętej zróżnicowanej oferty w ramach jednego tematu może służyć szlak Zamków nad Renem, na którym każdy z kilkudziesięciu obiektów proponuje ofertę niepowtarzalną przynajmniej w znacznej części [Rheinburgen 2009]. Do tego w ramach szlaku funkcjonuje oferta eventów cyklicznych i imprez grupowych, licząca setki pozycji, organizowanych przez poszczególne obiekty, samorządy biura podróży a nawet hotele [Mittelrhein 2009].

Rozwijanie oferty tematycznej, w tym różnorodnych form zwiedzania urozmaiconych w elementy fabularyzacji wydaje się właściwą drogą dla wszystkich opisanych typów i „profilów” obiektów. Natomiast - odpowiednio do owych wybranych profili - współzawodniczenie w jakości i atrakcyjności ekspozycji zbiorów, w częstotliwości organizowania ciekawych wystaw, dbałość o merytoryczną wartość ich treści, sprawna organizacja atrakcyjnych eventów, uzupełnianie oferty o propozycje kulinarne, tworzenie w obiektach lub wokół nich pakietów pobytowych powiązanych z usługami noclegowymi, wreszcie włączanie ich w dobrze skoordynowaną ofertę szlaków (i programów) tematycznych będzie bez wątpienia stanowiło o przyszłości turystyki w historycznych obiektach warownych.

Przeprowadzenie analizy porównawczej typu i stopnia rozwinięcia polskich zamków historycznych z wymienionymi w tym tekście oraz licznymi innymi podobnymi obiektami w innych krajach europejskich pozwoliłoby – w opinii autora - na zorientowanie się, w jakim kierunku mogłoby pójść uzupełnianie tej oferty w ramach już sprecyzowanego profilu, by tym skuteczniej pozyskiwać odwiedzających zarówno z terenu naszego kraju, jak i z zagranicy zainteresowanych turystyką kulturową oraz jej poszczególnymi formami. Analiza taka jednak rozsadziłaby ramy niniejszego opracowania i pozostaje zadaniem na przyszłość.

Bibliografia:

- Bogdanowski J. (1996), *Architektura obronna w krajobrazie Polski. Od Biskupina do Westerplatte*, PWN, Warszawa-Kraków
- Guerquin G. (1984), *Zamki w Polsce*, Arkady, Warszawa
- Komorowski P., Kurkowski J. (2008), *Zamki, turnieje, rycerze*, Hachette, Warszawa
- Matusik J., Miszalski J. (2008), *Polska. Mapa Zamków*, PPWK, Warszawa-Wrocław

- Mikos von Rohrscheidt A. (2006), *Polska dla Turysty*, KulTour.pl, Poznań
- Mikos von Rohrscheidt A. (2008) *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, GWSHM Milenium, Gniezno
- Mikos von Rohrscheidt A. (2009), *Kulturowe szlaki turystyczne - próba klasyfikacji oraz postulaty w zakresie ich tworzenia i funkcjonowania*, [w:] A. Stasiak [red.], *Kultura i Turystyka. Razem, ale jak?* WSTH, Łódź, s. 201-227
- Reinke J. (2009), *Burgendatenbank*, Oberhausen, www (Dostęp: 17.09.2009)
- Smoczyński J. (2009), *Zamki*, carta blanca, Warszawa
- Steinecke A. (2007), *Kulturtourismus. Marktstrukturen, Fallstudien, Perspektiven*, Oldenbourg Verlag, München/Wien
- Szewczykowie I. i R. (2008), *Szlaki turystyczne*, carta blanca, Warszawa
- Stępińska K. (1977), *Pałace i zamki w Polsce dawniej i dziś*, KAW, Warszawa

Wykorzystane portale www:

- www.frombork.art.pl (dostęp: 12 i 13.09.2009)
- www.zamekryn.pl (dostęp: 12.09.2009)
- www.zamek-ogrodzieniec.pl (dostęp: 11.09.2009)
- www.zamek.malbork.pl (dostęp: 10 i 16.09.2009)
- www.burgendaten.de/statistics/types.php?country=2 (Burgendaten 2009 – statystyki historycznych budowli na terenie Europy) (dostęp: 17.09.2009)
- www.zamkiobronne.pl (dostęp z 16.09.2009)
- www.hotele.zamkowe.pl (dostęp 18.09.2009)
- Hrad Karlstejn: www.hradkarlstejn.cz/home2 (dostęp: 25.09.2009)
- Spissky Hrad: www.spisskyhrad.sk (dostęp: 25.09.2009)
- Parador: www.paradores-spain.com (dostęp 25.09.2009)
- Ruthin: www.ruthincastle.co.uk (dostęp: 22.09.2009)
- Oberwesel: www.burghotel-schoenburg.de (dostęp: 22.09.2009)
- Quedlinburg: www.quedlinburg.de/index.php?id=118057000050 (dostęp: 23.09.2009)
- Esztergom: www.frommers.com/destinations/esztergom/2695_indattr.html (dostęp: 25.09.2009)
- Rheinburgen: www.rheinreise.de/Rheinburgen.html (dostęp: 19.09.2009)
- Mittelrhein: www.mittelrhein-lichter.de (dostęp: 21.09.2009)

The use of medieval defensive constructions in Poland as forms of cultural tourism

Summary:

The study concentrates on the preserved heritage of Medieval defensive constructions in Poland and its use for tourist purposes. After presenting the reasons for taking up the issue, as well as the methods and analytic tools used in the study, the author draws a brief outline of the history of these constructions on Polish territory and a list of different types of historical castles. Next, the author analyzes their tourist potential and various forms of cultural tourism within which these constructions become the destination of trips and short visits. The analysis of some chosen Polish castles, carried out in the last part of the study, documents the specialization in specific types of trips and of tourists' profiles that is happening now.